GRIAL

115

XULLO, AGOSTO, SETEMBRO

TOMO XXX / 1992

AMÉRICA: DESCUBRIMENTO E OLVIDO

HERNÁN NEIRA:
A difícil latinidade de América Latina.

JOSÉ ANTONIO FERNÁNDEZ MORENO:
América Latina: un novo "Canto General".

ENRIQUE LYNCH:
O descubrimento como ensaio xeral.

HERNÁN NEIRA:
É como se vivisemos a fin da modernidade. (Entrevista con Alain Touraine a propósito do 5.° Centenario).

XOSÉ M. NÚÑEZ SEIXAS:
Inmigración e galeguismo en Cuba (1879-1939).

XOÁN GONZÁLEZ-MILLÁN:
Galván en Saor. Un exercicio de esquizofrenia narrativa.

MANUEL TABOADA:
Algúns aspectos da Política Lingüística Galega.

XOSÉ VICENZO FREIRE LESTÓN:
Aproximacións a un estudio da vida cotiá da muller labrega na Galicia contemporánea (1868-1930).

A difícil latinidade de América Latina

Hernán Neira

Os latinoamericanos utilizamos o termo Latinoamérica para nos sentir membros dunha unidade xeográfico-cultural de existencia bastante discutible. Crémonos, daquela, máis americanos, máis nacionalistas e máis anticolonialistas, sen nos decatar de que dese xeito satisfacemos un concepto e mais un proxecto extracontinental. Desde 1492 mírase o Novo Mundo como quen mira un drama de máscaras cun guión predefinido e no que se reúne, baixo o nome de Latinoamérica, o que na vida diaria é unha multitude de caracteres irreductibles e imposibles de identificar soamente coa latinidade, ou coa mestizaxe, ou co indixenismo.

América "Latina" non é unha. A mestizaxe non se aplica, nin cultural nin bioloxicamente, do mesmo modo a México que a Chile ou a Uruguay, sen esquecer Quebec nin os sete estados de Estado Unidos que son máis "latinos" ou indíxenas que anglosaxóns. "Latino"-América, pola súa variedade cultural, polas súas diferencias xeográficas e mais pola multiplicidade de orixes que nela conviven (e ás veces malviven) non é reductible a unha unidade conceptual, aínda que si o sexa a unha unidade lexicográfica. Mírese por onde se mire, "Latino"-América, e tal vez América enteira, resulta irreductible a un único modelo, a unha única unidade, que non por iso deixa de ser, quizais, politicamente conveniente. Nada tan grave na actualidade, daquela, como querer abranguer toda "Latino"-América nunha *única* esencia, ben sexa latina, hispánica, mestiza ou indíxena.

Todo isto resulta evidente ó analizar as posicións ás veces contradictorias que os países "latino"-americanos tomaron respecto ó 5°

Centenario. Uns "celebran" o "descubrimento e a evanxelización de América", pasando por alto, quizais de modo insultante para os descendentes dos nativos, o xenocidio indíxena, mentres que outros "conmemoran o encontro de dous mundos" e insisten en que "Latino"-América é tamén Indoamérica. Paralelamente, non faltan os indiferentes ou os que, desde posicións máis radicais, consideran que a palabra "encontro" é un eufemismo neocolonialista destinado a velar un simple xenocidio.

Hai, na actualidade, quen sostén, dentro e fóra do continente, que Latinoamérica segue a compartir a inmadurez, a sentimentalidade e a emotividade que lexitima a tutela económico-ideolóxica coa que algúns países do norte queren "educar" ós do sur. Trátase dunha nova forma de colonialismo cunhas orixes que se remontan a 1492. Entre os españois, só Francisco de Vitoria escapa a ese paternalismo ó ver nos pobos amerindios nacións soberanas, verdadeiras *sociedades* capaces de autogoberno e, daquela, de lexítima resistencia ó ocupante. Máis tarde, desgraciadamente, moitos dos patriotas latinoamericanos non compartiron esta opinión. Impregnados das lecturas de Montesquieu e mais de Rousseau, herdaron a teoría de que os pobos do norte —xermanos e anglosaxóns—, son pobos de sangue frío e de razoamento severo que viven e se rexen mediante leis estrictas, maduras e responsables. Pola contra, os pobos latinos, que habitan as rexións do sur, próximas ó mar Mediterráneo, e en xeral os pobos indíxenas que se supón que viven nas rexións cálidas de América, viven inorganicamente e expresan os seus sentimentos, conforme Rousseau e Montesquieu, sen mediacións nin censuras. De aí que utilicen linguas melódicas e cantareiras próximas á inmadurez do impaciente e inorgánico berro dun neno.

Resulta paradoxal que "Latino"-América sexa concebida dese xeito, aínda hoxe, por moitos estadistas e intelectuais latinoamericanos. Ás veces mesmo se esixe, para que un escritor ou un investigador sexa considerado "latino"-americanista, americanófilo ou simplemente latinoamericano, que trate unicamente de "Latino"-América, que se esqueza do resto do mundo e describa calores tropicais ou personaxes que expresen de forma inmediata os seus sentimentos. Sen embargo, ese tipo de nacionalismo, que esíxe ós norteamericanos restrinxirse ó americano, vén sendo unha forma elegante de ocultar o etnocentrismo europeo. En realidade, iso é exactamente o que se conforma con algunhas editoriais e un público europeo ou europeizante que se forma na idea de que América se divide nunha Norteamérica civilizada e unha "Latino"-América salvaxe que, en realidade, endexamais acadará a "madurez". Para moitos pensadores latinoamericanos, "Latino"-América continúa posuíndo un dobre herdo de primitivismo, que provén, por unha parte, dos pobos amerindios e, pola outra, dos pobos

do sur de Europa, españois, italianos e portugueses. ¿Non se di aínda hoxe que "Latino"-América produce tan bos poetas e novelistas como escasos filósofos, ou que nela nacen excelentes caudillos pero a penas hombres de estado?

Durante as últimas décadas, parecía moi conveniente reivindicar unha América latina contra unha América anglosaxona e contra a cada vez maior influencia dos Estados Unidos. Sen embargo, con este termo, a esquerda e mais a dereita esquecen que o latino exclúe ó indíxena e ó negro. Por outra parte, a idea de Latino-América orixínase durante o réxime de Napoleón III, quen entre 1861 e 1867 participou militarmente en México para substraer as antigas colonias españolas á cada vez máis poderosa influencia inglesa. Daquela propúxose constituír unha entidade que agrupase os pobos latinos, é dicir, os americanos descendentes xenética e lingüisticamente dos españois, dos portugueses e dos italianos. Baixo hexemonía francesa, tratou de constituír unha América que non fose nin hispánica nin anglosaxona. Esta idea tivo unha dispar acollida, aínda que o tempo inclinou a balanza ó seu favor. Sen embargo, no resto de Europa, en particular en España e en Alemaña, este termo foi rexeitado violentamente. En "Latino"-América, aínda que por motivos diferentes, a boa acollida que deron ó concepto certos estadistas e pensadores atopou a oposición dalgúns intelectuais conservadores. Nos tempos actuais, o moito insistir na "latinidade", ignorando a orixe do concepto, pode ser un modo tan exquisito como inconsciente de proclamar o prentendido carácter irreflexivo e infantil de "Latino"-América.

Todos somos inmigrantes de "Latino"-América, desde o coreano que acaba de chegar a Paraguay ou a Chile ata o primeiro pobo amerindio. As sucesivas chegadas de pobos nativos houberon tamén, nalgúns casos, de abrirse camiño mediante guerras. Certo, elas non son comparables ó exterminio masivo de culturas e pobos levado a cabo polos europeos. Non se debe confundir o loitar polo dereito a vivir cando un é empuxado desde Asia, ou desde Europa, quizais pola fame, co loitar por impoñer unha forma de vida allea, e apoderarse de terras que un non é quen de explotar de seu. Non embargantes, as responsabilidades que pesan en relación á poboación indíxena, na actualidade, recaen máis sobre certas nacións crioulas que sobre as antigas metrópoles. Máis que xulgar penalmente ós nosos avós, debemos reler moralmente a historia para extraer as lecciónns do que *non* se pode seguir facendo. Non é ós devanceiros ós que se lles pode pedir reparo, senón a calquera, no norte ou no sur, que siga cometendo abusos, discriminando ou negando as condicións mínimas de subsistencia a calquera dos pobos "latino"-americanos, e en particular ós indíxenas.

En moitos aspectos, a consciencia reflexiva máis "propia" de América "Latina" é aquela que lle vén da disgregación e da "exterio-

ridade": a exterioridade coa que se concibe a si mesma é unha das marcas fundamentais da súa interioridade, e isto desde o momento mesmo no que "Latino"-América comeza a existir. Diaspóricas, as súas raiceiras repártense entre as irreductiblemente distintas tradicións indíxenas. A isto hai que agregar o aporte da poboación africana e, durante o século XIX e principios do XX, as decenas de millóns de inmigrantes europeos. Sen embargo, o italiano desembarcado en Bos Aires perde todo lazo co de Santiago, co de Río ou de Nova York, ata o punto de desenvolver linguas e culturas distintas, sen por iso deixar de ser americanos e latinos, é dicir, latinoamericanos. "Latino"-americanos, si, pero tampouco a inmigración europea, previa ou posterior á independencia, dá lugar a unha "Latino"-América unitaria. "Latino"-América constitúese, no máis íntimo, por medio da tráxica aculturación dos pobos nativos e a sucesiva transformación e disgregación dos inmigrantes. Quizais hoxe a transformación de mentalidades estea perdendo o pouco que lle queda de latinidade e mais de indixenismo para adquirir a cambio un tipo moi particular de unidade. A "unificación" mental de "Latino"-América que se está a levar a cabo, segue o modelo de certos programas televisivos. Nada tan cotián, nada tan angustiante e "autenticamente" "latino"-americano, como ver, no continente, o monopolio case exclusivo que exerce a televisión. Na máis afastada aldea indíxena, no máis pobre dos suburbios ou no máis rico dos arrabaldes, as series de máis audiencia son as do tipo *Dallas* ou as das súas degradadas imitacións crioulas. En "Latino"-América, préstase máis atención ós partidos de polo dun distante príncipe británico ou ós amores dunha princesa europea supostamente infeliz que ó exterminio que sofren algúns indios brasileiros.

Se isto ocorre na chamada "cultura popular" ou "cultura de masas", branca, mestiza ou indíxena, nada máis auténtico, tampoco, en moitas élites intelectuais latinoamericanas, que ler *Ulysses*, non de Homero, senón de James Joyce, antes que as tradicións indíxenas ou a literatura clásica española. Heidegger, que é xermano e non latino, foi traducido antes en Bos Aires que en Madrid ou en París, e a psicanálise foi moito mellor acollida en certos países de "Latino"-América que en España ou mesmo que en Austria, o seu lugar de nacemento.

"Latino"-América é unha terra esencialmente aberta, e esa apertura forma parte da súa propia identidade: as súas raíces son centrífugas, intra e extracontinentais. Pero se "Latino"-América é centrífuga e aberta, se falta nela a unidade tan querida (e quizais tan necesaria), se se mira como cultura inofensiva e infantil, non se debe só ó feito de que fose pensada desde fóra nin que se atope nunha etapa infantil cun modelo de adulto que é Europa. Os primeiros americanos distribuíron as súas *civilizacións* por terras inmensas, desde hai máis de trinta mil anos, e desenvolvéronse de forma dispersa en comunidades relativa-

mente illadas. A súa forma de poboamento consistiu esencialmente, desde o primeiro home que atravesou o estreito de Behring, en sucesivas bandadas de xentes, máis ou menos heteroxéneas, entre as que quizais haxa tanta separación temporal, e ás veces cultural, como a que poida existir entre Erik o Roxo cando desembarcou en Canadá e Cristóbal Colón ó desembarcar nas Bahamas. Esa disgregación, ese saber que se vive en medio de culturas distintas é un rasgo da vida indíxena e da apertura esencial que demostraron os nativos, agás excepcións, ós europeos. A referencia que "Latino"-América fai ó externo non é algo novo nin que date de 1492, senón que existía xa en tempos precolombinos. Ó emperador Moctezuma, líder dos aztecas en tempos da conquista, non o perdeu a dúbida, senón ó contrario, a confianza en presaxios e crencias tradicionais que lle esixían *devolver* pacificamente México ós *estranxeiros* que virían de Oriente. En efecto, conforme a crónica indíxena, Moctezuma di a Cortés: "Chegaches á *túa* cidade [...] chega á terra: ven e descansa; toma posesión das *túas* casas".

Conforme unha doutrina endexamais enunciada pero omnipresente nos tempos actuais, corresponde ós países do norte o propoñer concepcións globais do mundo nas que se outorga a "Latino"-América un lugar determinado, aínda que secundario, no globo. O Vello Mundo cre posuír a clave do Novo e bota sobre el as súas miradas, ben de desprezo, ben de loanza, pero case sempre sen reciprocidade. Flaubert fala de África, Humboldt de América e Marguerite Duras de Indochina, pero que non se atreva, un latinoamericano, a falar de Europa. Europa, e outras potencias, crense adultas e pretenden coñecerse a si mesmas. Por iso dan lecciónns a unha "Latino"-América a quen, como nos tempos da Ilustración, consideran aínda infantil. Hai quen supón o Novo Mundo demasiado novo, razón pola cal consideran arriscado, ou mesmo inútil, que se exerza alí a reflexión, a experimentación ou simplemente se decida no continente o futuro do continente. A "Latino"-América só lle está permitido o poético canto dun contorno salvaxe onde a exhuberancia afoga a tendencia a pensar.

Sen embargo, moitos prexuízos se opoñen a alterar este modo de concebila. Un deles é o de "latinidade", da unidade e da virxinidade de "Latino"-América. Virxe, algunhas metrópoles a queren, non para desposala, senón para exercer a tutela do pai. Pero "Latino"-América non é virxe, nin nova, e o seu espírito non é nin máis nin menos exaltado que o das nacións setentrionais. As guerras entre países latinoamericanos, no interior deles mesmos, a pesar de toda a súa crueldade, son relativamente escasas e pacíficas se se comparan co horror que o Vello Mundo manifesta con tan extraordinaria frecuencia. "Latino"-América non pode seguir aceptando un trato tan infantil: Arxentina, Chile e Perú son máis vellos ca Bélxica, e as disputas étnicas ou fronteirizas do Novo Mundo son un xogo de nenos compara-

das coas que existen na actualidade na vella, madura e sosegada Europa.

Ser latinoamericano non é só un mirarse ó embigo, un conxunto de lembranzas ou de historias vividas. O latinoamericano non é tampouco unha determinación do pasado, do clima e mais da terra, algo fisiolóxico que se apodere mecanicamente dos seus homes privándoos de liberdade. "Latino"-América é tamén unha perspectiva, ou máis ben unha multiplicidade de perspectivas, que poden e deben ser dirixidas, con igual lexitimidade, sobre o crioulo, o indíxena ou o mundial, sen restrinxir a súa reflexión ás fronteiras continentais. Por iso, o desafío de hoxe consiste en prestar oído á voz indíxena e en que os pobos americanos, nativos, mestizos ou brancos, sintan, pensen, dialoguen e/ou interveñan nas metrópoles do norte coa liberdade con que estas se permiten facelo nas do sur: só daquela a palabra "encontro" adquirirá a súa necesaria reciprocidade e a palabra "Latino"-América perderá así todos os seus visos paternalistas.

H. N.